

NAGY MIKLÓS MIHÁLY*

RÁKÓCZI 1704. ÉVI BÁCSKAI HADJÁRATÁNAK FÖLDRAJZI KÉRDÉSEI

THE GEOGRAPHICAL QUESTIONS OF RAKOCZI'S 1704 BACKA CAMPAIGN

ABSTRACT

Rákóczi's War for Independence played a significant role in the history of the Hungarian nation and it is one of the better treated part of Hungarian military history. Despite the abundant literature and the rich sources published in vast volumes of the Rákóczi Archives we cannot entirely know the events of the War for Independence. The campaign against the Raci of prince Francis II Rákóczi in 1704 is among the unprocessed or partially processed military operations and seems insignificant between operations taking place at the same time. The fact that the campaign was led by the prince himself suggests that he attached great importance to it. The Backa operation lacked of major battles but had consequences. The already poisoned Hungarian-Serbian conflict had deepened because the kuruc troops intervened against the Serbian civilian population. As a result, Rákóczi's War for Independence was accompanied by mutual atrocities. It is a military-geographical interest that the decision made by the kuruc political and military leadership about the Raci campaign contradicts to all military professional knowledge. That is why the campaign did not help to resolve the Raci issue and also played a significant role in the failure of kuruc troops to get the first opportunity to break away from the Carpathian Basin and quickly finish the war. The study presents the strategic relations of the Carpathian Basin and European theatre of operations in the summer of 1704 based on the geographical picture of the country. On this basis gives a picture of II Rákóczi's Backa campaign and defines those factors of art of war that determined the mutual atrocities.

Bevezetés

A II. Rákóczi Ferenc vezetésével vívott függetlenségi és szabadságharcunk – a történetírás szakmai megfogalmazásával élve – a magyar nemzet történetének jól dokumentált eseménye. A 19. század második fele óta történészgenerációk egész sora gyarapította a fejedelemmel, valamint az 1703–1711 közötti magyar történetével foglalkozó szakirodalmat. Főleg az *Archivum Rákóczi* terjedelmes kötetével, valamint a későbbi forrásközlemények sorozatával a szabadságharc éveiben keletkezett dokumentumok jelentős része megjelent nyomtatásban. A szorgalmas történetírói munka eredményeként valóban eléggé alapos ismereteink lehetnek a Rákóczi-szabadságharcról, ám mégsem mondhatjuk, hogy nemzetünk sorsfordító küzdelmének minden részletét teljes egészében ismernénk. Ezzel éppen ellentétben, a szabadságharcnak vannak olyan eseményei, egyes epizódjai, amelyek eddig nem keltették fel történetíróink érdeklődését, és amelyeknek így szakirodalma is töredékes. A feldolgozatlan kérdések körébe tartozik II. Rákóczi Ferenc 1704. évi bácskai hadjárata is, amely látszólag eltölpül a szabadságharc egyéb, nagy jelentőségű katonai vállalkozásai és emlékezetes ütközetei mellett. Miután e nyári hadjárat nem járt sem nevezetes sikerrel, sem katasztrofális kudarccal – miként majd látjuk – a magyar történetírás, benne pedig a magyar hadtörténelem mindig periférikus kérdésként kezelte, álta-

* Hadtudomány kandidátusa, nyugállományú egyetemi docens, a Pécsi Egyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola hallgatója.

lában a dunántúli eseményekkel párhuzamosan zajlott mellékes katonai műveletként, s így nem figyelhetett fel kellő mértékben annak majdani hatására; a későbbi szerb–magyar nemzeti szembenállás elmélyülésében játszott szerepére. A bácskai hadjárat azonban más szempontból is nagyobb figyelmet érdemelne: földrajzi, katonai – pontosabban fogalmazva – hadművészeti szempontból olyan értelmetlen vállalkozásnak bizonyult, amely miatt a kuruc államvezetés eljátszotta annak lehetőségét, hogy kitörjön a Kárpát-medence zárt hadszínteréből, és kihasználva a kedvező külpolitikai és katonai alkalmat, viszonylag gyorsan befejezze az 1703-ban kezdett háborút. Mindennek alapján megfogalmazhatjuk azt a hipotézisünket, hogy 1704-ben egy, részben a földrajzi viszonyok nem kellő súlyú felméréséből eredő hibás katonapolitikai döntés miatt került sor II. Rákóczi Ferenc személyes vezetésével a bácskai hadjáratra, amely hozzájárult a későbbi századok szerb–magyar etnikai-vallási szembenállásának reménytelen súlyosbodásához.

A bácskai hadjárat megítélése a magyar történetírásban

Ismereteink szerint II. Rákóczi Ferenc bácskai hadjáratának eddig nem tulajdonított különösebb figyelmet hadtörténetírásunk,¹ a vállalkozásról legtöbbször a fejedelem életrajzáként készített összefoglaló művek szólnak. A hadműveletet a szabadságharc kevésbé fontos eseményeként tüntetik fel, általában a szerb–magyar, akkoriban már fennálló etnikai konfliktus újabb eseményeként, amelynek ismertetésekor legfontosabb forrásként – nyilván egyéb dokumentumok hiányában – a fejedelem memoárját használják.² Az emlékiratok e néhány oldalas értékelése elsősorban a tábori élet megpróbáltatásait, nehézségeit festi le, valamint az adott időszak néhány politikai eseményét említi. Miután a későbbi történész generációk a memoárnak e rövid néhány oldalát tekintették a rác hadjárat legfőbb forrásának, így az azzal foglalkozó feldolgozásaik legtöbbször nem tesznek mást, mint többkevesebb alapossággal visszaadják a II. Rákóczi Ferenc által elmondottakat. Ezekből pedig – mintegy tudatosan válogatva – két elemet emelnek ki: egyfelől azt, hogy Szeged alatt maga a fejedelem is súlyosan megbetegedett; másfelől pedig azt, hogy a kuruc sereg kegyetlen módon lépett fel a szerb lakossággal szemben. A civil lakosságot ért atrocitások részletezését a fejedelemhez hasonlóan történet- és hadtörténetíróink is kerülik, s általában megelégszenek annak a négy sornak tartalmi vagy szó szerinti idézésével, amelyet Rákóczi vetett papírra: „...*A rácok mindenfelé menekültek, a mieink vadászatot tartottak rájuk a mocsarakban, és rájuk gyűjtötták a nádasokat, ahová visszavonultak. Éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem...*”³

A mintegy száz évvel ezelőtt keletkezett, eddigi legteljesebb Rákóczi-monográfiánk szerzője, Márki Sándor hatalmas művének első kötetében a dunántúli eseményekkel párhuzamosan történt és a szerb–magyar konfliktus által determinált vállalkozásként beszélt a bácskai hadjáratról;⁴ legfőképpen Rákóczi memoárjai alapján. Márki feldolgozásának egyik érdekessége, hogy ugyan felismerte a szerb–magyar szembenállás tragikus következményeit, de a bácskai hadjáratot mégis jelentéktelennek tartotta, amelyben ugyan előfordultak kegyetlenkedések, ám értékelése szerint a vállalkozás „...*menetgyakorlatnak is bevált. Kuruczai nagyon szenvedtek a nyári forróságban, mert az izzó homokban naponként 8–12 órai útát kellett tenniük, vizet pedig nem igen kaptak, mivel a Duna folyását nem követhették mindenütt. A fejedelem azonban résztvett minden szenvedésökben, bajukban. Szüntelenül tanította őket: milyen legyen a menetök, hogyan álljanak csatarendbe, miként szálljanak táborba...*”⁵ Másik nagy Rákóczi-biográfiánk szerzője, Asztalos Miklós még ennél is rövidebben intézi el a rác hadjárat kérdését.⁶ Miután behatóan foglalkozik a szabadságharc első időszakának külpolitikai viszonyrendszerével, bő másfél bekezdésnyi

terjedelmet szentel a rácok elleni vállalkozásnak, s abban egyfelől azt hangsúlyozza, hogy ez volt a fejedelem első önálló hadvezéri próbálkozása, amennyiben „...végre függetlenítette magát hasonlóan tapasztalatlan vezérei tanácsaitól s Bercsényi egyenes ellenzése dacára, önálló hadi vállalatba fogott...”⁷ Másfelől pedig ő is a rácok elleni pusztításokat, valamint a fejedelem megbetegedését emelte ki.

A magyarországi szocializmus évtizedeinek történetírása más szempont szerint közelített Rákóczi bácskai hadjáratához, jóllehet a fejedelem emlékiratain kívül más forrást ekkor sem használtak. Egykori, főleg gazdaság- és ipartörténeti munkáival hírnevet szerzett történészünk, *Heckenast Gusztáv* 1953-ban megjelent rövid összefoglaló műve szintén kis terjedelemben foglalkozott a bácskai vállalkozással, és különösebb eredmény nélküli hadjáratként értékelte azt. Ami újdonság volt a feldolgozásban, az a rácok kegyetlenkedéseinek a bécsi udvarhoz való kötése volt és a mű keletkezése korára jellemző sajátos szemlélet, amely szerint; „...Ez a török hódítóktól örökölt hadviselési mód éppen a szerbeket a szabadságharcban részt vevő többi nép ellen felhasználó Habsburg hódítók szájaíze szerint való volt...”⁸ A múlt század ötvenes évei magyarországi történetírásának megfelelően a szerbek császári zsoldban álló vezetők alatt harcoltak, akikkel szemben Rákóczi fejedelemnek meg kellett védenie a magyar föld dolgozó népét. Heckenast akkori értelmezése szerint ezt a fejedelem megtette, még ha a rác dúlásokat a bácskai hadjáratot követően nem is tudta megakadályozni. Viszont – mondja Heckenast – a rácok elleni vállalkozásban megmutatkozott Rákóczi mint hadvezér nagysága, mert igyekezett csapataiból reguláris kötelékeket formálni.

A magyarországi szocializmus történetírásának legjelentősebb Rákóczi-biográfiája – *Köpeczi Béla*, valamint *R. Várkonyi Ágnes* tollából⁹ – már önálló fejezetet szentelt a fejedelem bácskai hadjáratának. A vállalkozást itt feldolgozó neves történészünk, *R. Várkonyi Ágnes* jelentősen túllépve a kérdéskör korábbi ismertetésein, a rácok elleni hadjáratot egyrészt szervesen beleillesztette a korabeli európai hatalmi viszonyokba, s ezzel elhelyezte a spanyol örökösödési háború (1701–1714) kapcsolatrendszerében, másrészt pedig Rákóczi külpolitikai kapcsolatteremtési próbálkozásainak – ebben az esetben főleg a bajor és francia, valamint a török irányban – egyikeként írta le. Értelmezésünk szerint a fejezet fő mondanivalója nem más; a megghiúsuló külpolitikai kitörési kísérletek érdekében folytatott, különösebb eredménnyel nem járó hadjáratról volt szó. A Köpeczi–R. Várkonyi-féle műben szereplő feldolgozás újdonságának tarthatjuk, a korábbiakkal szemben, hogy itt a bácskai hadjárat már egyáltalán nem jelentéktelen epizódként szerepel a Rákóczi-szabadságharc történetében, hanem a külpolitikai eseményekkel együtt, annak egyik fontos fejleményeként.

A fentiekben számba vett történeti feldolgozásokon túl, hadtörténelmi irodalmunk árnyaltabb képet ad Rákóczi bácskai hadjáratáról. Eddigi legteljesebb magyar hadtörténelmünk, a *Bánlaky József* nevével fémjelzett, *A magyar nemzet hadtörténelme* című mű tizennyolcadik kötete foglalkozik a Rákóczi-szabadságharcral, s abban a szerző rövid, önálló fejezetet szentelt a bácskai hadjárat eseményeinek.¹⁰ A Rákóczi-szabadságharc folyamataiban – a bajor hadszíntér eseményeivel összefüggésbe hozva – Bánlaky egyértelműen hibás katonai lépésnek tartotta a rácok elleni hadjáratot, amennyiben a fejedelem egy mellékhadszínteren vállalkozott olyan „büntető expedíció” vezetésére, amely még győzelem esetén sem növelhette volna hadvezéri hírnevét, miközben távol maradt a dunántúli fő hadszíntértől, ahol „...sorsdöntő események bekövetkezésére lehetett és kellett számítani...”¹¹ Bánlaky hadműveleti szempontból helytálló értékelésénél mindenképpen visszafogottabban kezelte a rác hadjárat kérdését a kuruc kor hadtörténelmének eddigi – bátran állíthatjuk – legalaposabb ismerője, *Markó Árpád*. Ő a szabadságharcról írott alapművében, *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér* (1934), ugyan kevésbé fontos eseményként adott rövid

ismertetést a hadjáratról, ám ezt követően hangsúlyozta a kuruc hadvezetés nagy stratégiai hibáját, a várak és erődök valódi fontossága ismeretének és felismerésének hiányát, ami eleve kedvezőtlen helyzetbe hozta a nemzeti felkelést.¹² Markó szerint a hiba abban volt, hogy főleg a felvidéki várak szerepének nem kellő felismerése tette lehetővé, hogy a császár csapatok mélyen benyomuljanak a Kárpát-medencébe, amihez hozzátehetjük: s ezzel a kuruc vezetés gyakorlatilag saját magát fosztotta meg a Bécs elleni nagyobb szabású támadás lehetőségétől. Ebben a tekintetben – miként majd látjuk – csak egyetérthetünk Bánlaky értékelésével, valamint Markó azon megállapításával, hogy a szabadságharc kezdeti időszakában a Nagyalföld csak mellékhadszíntér volt;¹³ vagyis Rákóczi téves stratégiai döntést hozott, amikor a főhadszíntér, a Dunántúl helyett a rácok ellen fordult. Így nem történt más, mint amit *Julier Ferenc* összefoglaló művében úgy jellemez, hogy míg 1704 első felében a kuruc támadás sikeres volt, addig a későbbi hónapokban ez megváltozott: „...Hátrányosnak mondható azonban, hogy a magyar haderők szétforgácsolódtak. Mint-hogy az újbóli összevonás elmaradt, a fegyverszünet után a hadi helyzet megromlott...”¹⁴

Bánlaky rövid, mondhatnánk sommás, ám szakmailag annál indokoltabb értékelését a szocializmus évtizedeinek magyar hadtörténetírása sem haladta meg. Amikor 1984-ben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum bábáskodása mellett, *Liptai Ervin* főszerkesztésében megjelent a korszak illusztris összefoglaló magyar hadtörténelmének első kötete, akkor abban a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó fejezet *Heckenast Gusztáv* munkájaként látott napvilágot.¹⁵ Itt a köztörténet kapcsán már említett szerző az 1704. évi katonai események sorában, a már jól ismert történelmi tények leírásával említi – valójában katonai, hadműveleti értékelés nélkül – a rác hadjáratot. Miután a mű jellegéből adódóan ezúttal a szerző feladata a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek tételes számbavétele volt, ez akár helyén való is lehetne, ám itt Heckenast – nyilván katonai, hadművészeti ismereteinek hiányosságaiból eredően – láthatóan nem tulajdonított különösebb jelentőséget a bácskai hadjáratnak, s abból a köztörténetírásban elfogadott tényből indult ki, hogy 1704-ben a magyarországi hadszínteret az erők egyensúlya jellemezte.¹⁶ Holott ezzel a látszattal éppen ellentétes folyamatok zajlottak, valójában már megbomlott a hadszíntér erőviszonyrendszere, s ebben a bácskai hadjárat jelentős szerepet játszott.

Bécs felé vagy a rácok ellen?

Tanulmányunk előző részéből látható, hogy a magyar történetírás vagy nem szentelt kellő figyelmet Rákóczi bácskai hadjáratának, vagy azt néhány soros katonai értékeléssel sommázza. Bánlaky említett hadműveleti elemzése is pusztán csak utalt arra, hogy a kuruc vezetés hibás döntést hozott, amikor a rácok elleni hadjárat mellett döntött, ám nem keresett választ arra a kérdésre, hogy vajon milyen tényezők indokolták, indokolhatták a vállalkozást. Véleményünk szerint a válasz nem egyszerűsíthető le pusztán arra az egyetlen indokra, amelyet Rákóczi írt emlékirataiban; a Dunántúlon nem kedvezett a hadiszerecnse a kuruc csapatoknak, amelyek 1704. június 13-án *Koroncónál* súlyos vereséget szenvedtek, s a fejedelemtől a vezetése alatt álló kuruc erők a rácok elleni fellépést várták el.¹⁷ E fontos kényszerítő körülmény valóan determinálhatta Rákóczi döntését, de miután ebben az esetben egy mellékhadszínterre vezetett vállalkozásról volt szó, miközben a Duna völgyében, a Dunántúlon, valamint Erdélyben az egész szabadságharc kimenetelét lényegesen befolyásoló események zajlottak, mégis egyéb tényezőket feltételezhetünk a fejedelem elhatározása mögött.

E tényezők sorában – kétségtelenül – a rác kérdés állhatott az előtérben, amely nagy súllyal eshetett latba. Rákóczi memoárjában leírta, hogy a hadjárat megkezdése előtt a

Duna–Tisza-közi csapataival Solt térségében állomásozott, ahol a Dunán történő átkelésre készült. A csapatok fegyelmével azonban gondok lehettek, mert Rákóczi szerint a katonák „...elhatározták, hogy szétozlanak, ha átkelek a Dunán, mert féltek a Duna és Tisza partjain lakó rácoktól...”¹⁸ Miután a rácok – mai fogalmainkkal élve – valóságos belső polgárháborús állapotokat teremtettek, s Rákóczi nem tudta volna átvinni csapatait a Dunán túlra, elmondása szerint úgy döntött „...elhatároztam, felhasználom őket arra, hogy leverjem és szétszórjam az említett rácokat, és kényszerítsem őket az ország elhagyására...”¹⁹ Kétségtelen tény, hogy a rác kérdés a 17–18. század fordulóján a Kárpát-medence egyik legégetőbb társadalmi, etnikai konfliktusa volt, amely ekkor már viszonylag hosszú múltra tekintett vissza, s amelyet Rákóczi fejedelem sem tudott békés úton megoldani.²⁰ Emlékirataiban – egyben jelezve az akkoriban már elmélyült szerb-magyar ellentétet – a rácokról maga is nagyon sötét képet festett, ahol utalt arra is, hogy az ellenségeskedéseknek régi gyökerei voltak: „...Ez a nemzet, amely természetes ellensége a magyaroknak, meghúzódtott lakóhelyein, amikor megtudta, hogy hadaim egy része a közelben tartózkodik, de amint a mieink eltávolodtak, összegyűltek és rácsaptak a városokra és falvakra, ahol csak asszonyok és öregek maradtak. Ezekkel aztán egészen barbár módon jártak el, a nőket és gyerekeket lemészárolták, a házakat felgyújtották...”²¹

Tanulmányunk kereteit meghaladja a 17–18. század fordulójára jellemző rác–magyar etnikai konfliktus történelmi előzményeinek részletes bemutatása, így csak utalhatunk arra, hogy már a korábbi századok sem voltak mentesek a két nép közötti összeütközésektől, amelyek egyes esetekben – mint amilyen a Cserni Jován-féle felkelés volt – valóságos polgárháborús állapotokat teremtettek.²² A török háborúk időszakában a Kárpát-medencébe egyre nagyobb tömegben betelepülő délszláv (rác) etnikum elsősorban katonáskodásból élő társadalmi csoport volt, amely félelmetes hírnevét kegyetlen erőszakosságával vívta ki. Ám erőszakoskodásai nemcsak a több évszázados háborús életformájából eredtek, hanem valójában beleillettek a korszak hadviselési – mondhatjuk – mindennapos szokásaiba, jól-lehet egyes kegyetlenkedései még a 16–17. századi hadakozás metódusain is túlmutattak. S ezen a ponton érkezünk el az egész Rákóczi-szabadságharcra jellemző hadviselés néhány olyan sajátosságához, amelyet – a Kárpát-medence történelmi folyamataiból eredően – a magyar nép történelmi emlékezete a felkelés kísérőjelenségéhez, a rác dúlások sorához köt, miközben ezek a 16–17. századi hadügy természetes velejárói voltak.

Mind az egyetemes, mind pedig a magyar hadtörténetírásban hosszú évtizedek óta folyik az a szakmai vita, amely a 17–18. századi hadviselés jellemzőit igyekszik feltárni, értelmezni. Miután napjainkra már önmagában e vitának is saját tudomány- és kultúrtörténete van kialakulóban, sőt egyenesen a hadtörténetírás historiográfiájának egyik legfontosabb fejezetévé válik,²³ így tanulmányunk kereteit szétfeszítené még pusztán vázlatos ismertetése is, ezért kénytelenek vagyunk a Rákóczi korára jellemző hadviselésnek a tanulmányunk szempontjából – általunk fontosnak tartott – vonásaira szorítkozni. Közismert hadtörténelmi tény, hogy a 17–18. század, vagyis az úgynevezett állandó hadseregek kialakulásának kora, a metodizmus mint hadviselési mód jegyében telt, ami – nagy általánosságokban – látszatra az ütközetek kerülését és azok helyett az ügyes manőverezést tette a hadviselés döntő tényezőjévé. Ma már tudjuk, hogy e hadviselési forma – amelynek hadtörténelmi megfogalmazására csak a 19. század elején, a hadtudomány elméletét alapjaiban átalakító Carl von Clausewitz életművében került sor,²⁴ és a hadtörténészek az ő megállapításait vetítették vissza a korábbi századokra – valójában a 17–18. század katonai technikai eljárásaival, az ellátási nehézségekkel függ össze. Vagyis szó sincs arról, hogy a kor hadvezérei valóban kizárták volna a háborúk sorsát eldöntő ütközeteket, hanem inkább azt mondhatjuk: rajtuk kívül álló okok miatt sokszor rákényszerültek az úgynevezett kifárasztó hadviselésre is.²⁵ Ennek lényegi eleme, hogy a katonailag és politikai szempontból egy-

aránt rendkívül kockázatosnak tartott ütközetek vállalása mellett, gyakorta annak pótlására a hadakozó felek igyekeztek minden lehetséges eszközt felhasználni arra, hogy a háborús ellenségnek minél nagyobb károkat okozzanak, és ebbe – a 17–18. század fordulóján – beleillett az is, hogy egész vidékeket néptelenítettek el, tettek pusztává. E téren senki sem válogatott az eszközökben, sem a Kárpát-medencei, sem a rajnai, nyugat-európai hadszíntéren. Mindennek természetesen megvolt a maga, tudatosan felfogott katonai értelme; miután a Rákóczi-szabadságharcban, valamint a spanyol örökösödési háborúban a hadszínterekből, azok társadalmi, gazdasági potenciáljából kellett eltartani a felvonult seregeket, így a szembenálló feleknek egyaránt érdeke volt a vidékek pusztává tétele.²⁶ E módszerrel egyébként a kuruc hadvezetés ugyanúgy élt, mint ahogyan a Habsburg fél is, aminek a szabadságharcban olykor szembevetendő példáit látjuk. Ilyen volt, amikor 1705-ben Herbeville marsall csapatainak át kellett vonulniuk az akkoriban amúgy is viszonylag néptelen, sok helyen nyers természeti állapotába visszavadult Nagyalföldön át, Erdélybe. Ekkor a kuruc vezetés tudatosan részben kiűritette a vidéket, részben pedig teljesen elpusztított minden olyan tájelemet, amely a császári csapatok ellátását segíthette, s meg is lett az eredménye: a Zsibói-szorozshoz, vagyis Erdély bejáratához már egy erősen szétzilált, a napi létfenntartás nehézségeivel küszködő császári kötelék érkezett meg.²⁷

A császári csapatok alföldi menete egyébként rávilágít a korszak hadügyének, valamint katonai gondolkodásának egy olyan tényezőjére, amely – látens módon – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kuruc hadvezetés stratégiai szinten mindvégig alul maradt az Udvari Haditanáccsal szemben, pontosabban egyszerűen képtelen volt felőni ahhoz. Ez a tényező pedig nem volt más, mint a katonai vezetés és a tisztikar szakmai, azon belül is földrajzi műveltsége és ismeretrendszere. A már többször hivatkozott *Hans Delbrück* szerint földrajzi szempontból a 16–18. századi hadügy fejlődését ugyan jellemzi a hadszíntereken tevékenykedő seregek létszámának bizonyos fokú növekedése, ám mai szemmel nézve még mindig nagyon kis létszámú kötelékekről van szó, ami a modern geográfia nyelvére lefordítva egyszerűen azt jelenti: a nagy földrajzi térben kis – legtöbbször néhány ezres – erők mozogtak, ami a földrajzi ismeretek és szemléletmód felértékelődését eredményezte. (Csak zárójelben jegyezzük meg, amire művének hivatkozott fejezetében Delbrück is több elszórt adatot hoz, hogy a térképek alkalmazása a hadügyben ekkor kezd elterjedni.) A hadügyön belüli geográfiai tudás fejlődésének éppen úgy megvan a kultúrtörténete, mint minden más tevékenységnek, és e téren a kuruc fél kettős hátrányban volt. Egyfelől, mert a Kárpát-medence teljes feltérképezése majd csak a szabadságharc után történik meg, másfelől mert Rákóczinak mindvégig hiányzott az a szakképzett tisztikara, amely képes lett volna stratégiai szinten gondolkodni a földrajzi térben.²⁸ S mindehhez hozzájárult még egy speciálisan a kuruc félre jellemző tényező, nevezetesen a Kárpát-medence sajátos ismerete. Miután a kuruc csapatok hazai földön harcoltak, így összességében a tisztikar – topográfiai szinten – ismerhette a hadszínteret, ám az egyes egyének esetében ez már nem mindig volt így. Erre éppen Rákóczi fejedelem a legjobb példa, aki részben külföldön nevelkedvén, csak felületesen ismerhette hazánkat. Ha végigolvassuk már többször idézett Emlékiratait, akkor azt látjuk, hogy a fejedelem olykor rácsodálkozott a magyar földre, és még árukdóbb az a tény; az egyes ütközetek előtt maga járja be a kiszemelt csatatereket, mintegy földrajzi topográfiai ismereteket gyűjtendő. Egyébként maga árulja el geográfiai járatlanságát a Kárpát-medencei viszonyokban, amikor Emlékirataiban Erdéllyel kapcsolatban megjegyzi; „...Az országot kijövet ugyanúgy megfigyeltem, mint amikor bevonultam...”²⁹ (Ismét csak zárójelben jegyezzük meg, hogy éppen e rácsodálkozásnak köszönhetjük a fejedelem Emlékiratainak olykor nagyon részletező földrajzi szövegrészeit, amelyek II. Rákóczi Ferencet a 18. század eleji Magyarország – talán nem túlzás, ha így fogalmazunk – legjelentősebb geográfiai leírójává tették.)³⁰

Miként említettük, II. Rákóczi Ferenc hadseregéből mindvégig hiányzott az a katonai szakmai tudás, amely az akkor a világ élvonalába tartozó Habsburg fegyveres erőket jellemezte, és ezen a külföldi – főleg francia – katonai tanácsadók jelenléte sem változtatott. Ráadásul a fejedelem maga is huszonéves emberként, katonai ismeretek nélkül vállalta a felkelés vezetését, és mint ilyennek kellett volna felvenni a küzdelmet a bécsi Udvari Haditanácsot vezető, komoly háborús és katonai tapasztalatokkal rendelkező Savoyai Jenő herceggel; egyenlőtlen párviadal volt. Erre vonatkozóan írja egyebek mellett Emlékirataiban; „...*En akkor huszonhat éves voltam, minden katonai tapasztalat nélkül, s a politikát és történelmet is csak elég felületesen ismertem. A hiányokat és a hibákat észre tudtam venni, de talán nem tudtam kijavítani. Bevallom tehát, hogy vak voltam és világtalanokat vezettem...*”³¹ Mindez együttesen azt eredményezte, hogy a szabadságharc második hadműveleti évét egy képzett tisztikar nélküli, minden katonai szakmai tudás híján álló vezér irányította kuruc sereg kezdte, amelyben a nyugati mintájú regularizáció éppen ebben az évben tette meg első lépéseit.³² Vagyis a győzelem alapvető katonai eszközei hiányoztak akkor, amikor kiváló kül- és katonapolitikai helyzet adódott ahhoz, hogy a háborút esetleg gyorsan, egyetlen csapással be lehessen fejezni.

1704 elején a spanyol örökösödési háború bajorországi hadszínterén fontos események történtek. Miksa Emánuel bajor választófejedelem csapatai január első napjaiban megjelentek Passau előtt, amelynek Habsburg helyőrsége január 10-én szabad elvonulás fejében kiürítette a várost. Ezzel a Rákóczival szövetséges bajor–francia erők előtt megnyílt a Bécshez vezető Duna völgye: olyan hadműveleti helyzet, amely egy a Kárpát-medencéből Bécs ellen, szintén a Duna mentén intézett támadás esetén gyors sikerrel kecsegtetett.³³ Ám a bajor–francia csapatok elszalasztották a kiváló hadműveleti helyzetet, aminek az lett a következménye, hogy az időközben újjászerveződő Habsburg csapatok, valamint a velük szövetséges angol erők augusztus 13-án Höchstädtnél döntő győzelmet arattak; ezzel megszűnt Bécs és vele a Habsburg hatalom közvetlen fenyegetettsége.

Ám eközben Magyarországon is fontos katonai események történtek. A magyar hadtörténetírás szerint ugyan Rákóczinak nem volt egységes hadműveleti elgondolása az 1704. hadjárat évre, de a fejedelem egyértelműen a bajor–francia kapcsolat katonai felvétele mellett állt, amire a lehetőség meg is lett volna.³⁴ Az év első havában megindult a kurucok első jelentős dunántúli hadjárata, aminek egyik eredménye az lett, hogy Károlyi Sándor kurucái már Bécs alatt portyáztak, miközben Bercsényi Miklós hadai a Felvidék felől közeledtek Bécs előteréhez. Ám a sikeres hadműveletek elakadtak; a magasabb hadműveleti kérdésekben járatlan kuruc vezetés nem folytatta a támadást, amivel időt adott a Habsburg félnek. Így a hamarosan kibontakozó császári támadás teret nyert, ezt a már említett koronói kuruc vereség koronázta meg (1704. június 13.),³⁵ amelyre – igen jellemzően – úgy került sor: a már említett Károlyi kuruc generális teljes kudarca után újabb kuruc sereg kelt át a Dunántúlra, de ez is csak Koroncóig jutott. Úgy véljük, jellemző eset a kuruc állami és katonai vezetés – hogy mást ne mondjunk – katonai, katonapolitikai tapasztalatlanságára a következő: Rákóczi emlékiratai szerint a Bécs alatti kuruc portyák feltűnésére az udvar egyből tárgyalásokat javasolt, ami feltehetőleg a politikai gyengeség jele volt (a francia–bajor csapatok még a Duna völgyében álltak), és amelyet Bercsényi Miklós el is fogadott. Pedig katonai szempontból nyilván a támadás lett volna a célravezető.

A fentihez hasonló katonai bizonytalankodásban vélhetjük megtalálni Rákóczi rác hadjárat melletti döntésének okát. A vállalkozás 1704. június 29. és augusztus 13. között zajlott le, vagyis mintegy két héttel a június 13-i koronói ütközet után, miközben szövetségesei vereségéről Höchstädtnél (1704. augusztus 13.) Rákóczi már a szegedi tábor elhagyása után, tehát a bácskai hadjárat befejeztével értesült,³⁶ és az által papírra vetett mondatai alapján megértette a hír külpolitikai tartalmát; „...*A másik futár a hochstädti csatavesztés*

szerencsétlen hírével érkezett. Ez az esemény megfosztott már a reménytől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam...³⁷ Mindezzel arra szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét, hogy az a fejedelem, aki – mint látjuk – fel tudta mérni Höchstädt katonapolitikai súlyát, a váltakozó sikerrel zajló dunántúli hadjáratok közben egy teljesen kieső, mondhatnánk mellékirányba, a Bácska felé indul, ahelyett, hogy a háborút eldöntő fő hadművelleti célpont, Bécs felé fordulna. (Ismét csak zárójelben jegyezzük meg, hogy közben Erdélyben éppen fejedelemmé választották – 1704. július 7-12., a gyulafehérvári országgyűlés –, miközben hadai jelentős sikereket értek el.)³⁸ Ma még nem ismerjük az egyértelmű választ arra, hogy Rákóczi valójában miért is indult el a rácok elleni hadjáratra, amikor mind személyére, mind kis létszámú seregére a jelentősebb hadművelleti irányokban (is) szükség lett volna.

Döntését, miként már említettük, indokolhatta az, amit maga írt, hogy a rácok által fenyegetett vidékről származó katonái, valamint serege fegyelmetlensége késztették erre. Történelmi tény, hogy a kuruc sereg fegyelme soha nem volt mintaszerű, pontosabban fogalmazva nyomába sem ért a diszciplinált, alaposan kiképzett császári ezredekének. Rákóczi maga írta: „... a nemzet – mint mindazok, akik nem ismerik a haditudományt – hajlandó volt minden vállalkozásba lelkesen belefogni, de könnyen abba is hagyta, amint a gondolatok nem feleltek meg a reményeknek, és a remények nem teljesedtek be sikerrel. ...A katonák megvetették vezérüket és szétszoltak, ha nem vezette rá őket az ellenségre, vagy ha cselből hátrálni akart...”³⁹ A sereg egyben tartásának kényszere – e tapasztalatlan fiatalember esetében – lehetett olyan erős, hogy a rác hadjáratra indítsa. Ebben talán közrejátszhatott egy lehetséges török orientáció lehetősége is, miként azt a Köpeczi–R. Várkonyi-féle értelmezésnél már láttuk. Ám véleményünk szerint szerepet játszott döntésében egy kevésbé tudatos elem is: a már említett katonai és földrajzi műveltségbeli hiátusok. Ezek miatt talán nem is érthette meg teljesen azt a földrajzi alapú politikai lehetőséget, amelyet 1704 első fele kínált.

Ám e tévedésnek súlyos következményei lettek. Köztudott történelmi tény, maga Rákóczi írja, hogy kis seregével a Duna, majd a Tisza árterei mentén haladt Szegedhez, s közben szabályos irtó háborút folytatott a rácok ellen, ami valószínűleg nem volt más, mint a korábbi rác kegyetlenkedésekre adott katonai válasz. Ám abban a korban, amikor a hadszíntér pusztává tétele amúgy is bevett eljárás volt, erre viszonzásul a szerbek irtó hadjáratjai következtek.⁴⁰ A Rákóczi-szabadságharc idején Magyarország belső területei, főleg a Nagyalföld vidéke jelentősen elnéptelenedett vidék volt, amely még magán hordozta a török elleni felszabadító háborúk, valamint a hódoltság évtizedeinek tájformáló hatásait. E jelentős részben még nyers állapotát mutató tájon élő társadalom a felszabadító háborúk, valamint főleg a szabadságharc éveiben mintegy tíz százalékos embervesztéséget szenvedett. *Wellmann Imre* kutatásai szerint ez két okra vezethető vissza. Egyrészt az 1708-tól dühöngő pestisjárványra, másfelől a magyar lakosság ellen folytatott szabályos irtó hadjáratokra.⁴¹ Ez utóbbiakban pedig a rácok jártak az élen. Dúlásaik mértékéről Baranyából van a legtisztább képünk, a teljes pusztulásé. Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy az 1704 utáni rác dúlások, majd történelmünk későbbi szerb-magyar ellenségeskedései egyik, még ha nem is döntő oka Rákóczi bácskai hadjárata lehetett, amelynek pusztán katonai szempontból nem volt indoka, ám annál inkább létezett oka: a korszak katonai kényszerein túl bizonyára a kuruc állami és katonai vezetés szakmai ismereteinek hiányossága.

JEGYZETEK

1. Tanulmányunk elkészítésekor az alábbi bibliográfiákra támaszkodtunk: Kosáry Domokos (1951): Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Oktatásügyi Kiadó Vállalat. Budapest. 435–472. old.; Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1976): II. Rákóczi Ferenc. [Második, átdolgozott és bővített kiadás]. Gondolat. Budapest. 437–462. old.; Kis Domokos Dániel et al. (szerk.): Bibliográfia. In: R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc. Osiris Kiadó. Budapest. 774–807. old.
2. A bácskai hadjárat feldolgozása során II. Rákóczi Ferenc memoárjának modern, francia–magyar nyelvű kiadását használtuk, amely Vas István fordításában, az Archivum Rákócianum III. osztály: írók, Rákóczi Ferenc művei I. köteteként jelent meg, az Akadémiai Kiadó gondozásában, 1978-ban, az alábbi címmel: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (A továbbiakban: Rákóczi: Emlékiratai.) Ennek az 1704. évi eseményekről szóló fejezetében – 336–341. oldal – szerepel a bácskai hadjárat eléggé rövidre fogott ismertetése.
3. Rákóczi: Emlékiratai. 336. old.
4. Márki Sándor (1907): II. Rákóczi Ferencz, Első kötet. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 333–351. old.
5. Márki Sándor (1907): i. m. 340–341. old.
6. Asztalos Miklós (1934): II. Rákóczi Ferenc és kora. Dante Könyvkiadó. Budapest. 162–163. old.
7. Asztalos Miklós: i. m. 163. old.
8. Heckenast Gusztáv (1953): A Rákóczi szabadságharc. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest. 43. old.
9. Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1955): II. Rákóczi Ferenc. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. Budapest. Tanulmányunk elkészítésekor e mű második, átdolgozott és bővített, 1976. évi kiadását használtuk: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1976): i. m. A fejedelem rákok ellen folytatott vállalkozása ebben – A bácskai hadjárat cím alatt – a 144–156. oldalon szerepel.
10. Bánlaky József, doberdói (1941): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizennyolcadik rész, II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701–1714. Grill Károly Kiadványvállalata. Budapest. 156–158. old.
11. Bánlaky József, doberdói (1941): i. m. 159. old.
12. Markó Árpád (1934): II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 163–165., 166–167. old.
13. Markó Árpád (1943): Magyarország hadtörténelme. Országos Közoktatási Tanács. Budapest, 186–187. old. Itt Markó rövid, néhány soros eseménytörténetet ad a rác hadjáratról, majd ezt követően egyértelműen kijelenti: „...*Mind az 1704., mind az 1705. évben az Alföld Rákóczi háborújának csak mellék-hadszintere maradt...*” (187. old.)
14. Julier Ferenc (s. d.): Magyar hadvezérek. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest. 290. old.
15. Heckenast Gusztáv (1984): A Rákóczi-szabadságharc. In: Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete I., A honfoglalástól a kiegyezésig. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 337–399. old.
16. Heckenast Gusztáv az egyensúlyi helyzetet a birtokolt területek nagyságával azonosította, s ebből vonta le azt a katonailag téves következtetést, hogy a magyarországi hadszíntéren az erőviszonyokban nem történt változás. Megfogalmazása szerint: „...*Míg Magyarországon 1704 első hét hónapjában a kuruc sikerek és kudarcok nagyjából kiegyenlítették egymást, és Rákóczi hadai augusztus elején lényegében azt a területet tartották kezükben, amely már 1703 végén is birtokukban volt, Erdélyben az 1704-es esztendő vitathatatlan kuruc sikereket hozott...*” Heckenast Gusztáv (1984): i. m. 349. old.
17. Rákóczi: Emlékiratai. 334–335., 336. old.
18. Rákóczi: Emlékiratai. 335. old.
19. U. o.
20. Benda Kálmán (1980): Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 141–157. old.
21. Rákóczi: Emlékiratai. uo.

22. A magyar–szerb (rác) történelmi együttélés históriájáról – Ács Zoltán (1996): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon* [Második, átdolgozott kiadás]. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. vonatkozó adatain túl – lásd: Hadrovics László (1942): *A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei*. Magyar Történettudományi Intézet. Budapest.; Szakály Ferenc (1979): *Honkeresők* (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). Történelmi Szemle. 1979/2. szám. 227–261. old.; uő (1991): *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben* (Vázlat). In. Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 11–50. old.; Rókay Péter (1991): *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században*. In. Zombori István (szerk.): i. m. 51–63. old.; Pál Tibor (1991): *A szerbek nagy kivándorlása*. In. Zombori István (szerk.): i. m. 79–89. old.; Szita László (1976): *Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején, Újabb dokumentumok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dűlásáról*. In. uő (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1974–1975, A Baranya megyei Levéltár Évkönyve*. Baranya megyei Levéltár. Pécs. 95–120. old.; Andrásfalvy Bertalan (1974): *Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején*. In. T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): *A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei*. MTA Pécsi Bizottsága. Pécs. 80–101. old.; Szita László (1974): *Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején*. In. T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): i. m. 101–114. old.; Hornyik János (1868): *A rácok ellenforradalma 1703–1711*. Századok. 1868/8. szám. 530–552. old., 1868/9. szám. 608–632. old., 1868/10. szám. 693–719. old.; Koroknai Ákos (1974): *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határörvidéken a XVIII. század elején*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
23. Nowosadtko, Jutta (2002): *Krieg, Gewalt und Ordnung, Einführung in die Militärgeschichte*. edition diskord. Tübingen. 79–90. old.
24. Clausewitz, Carl von (1962): *A háborúról*, II. kötet. Zrínyi Kiadó. Budapest. 414–430. old.
25. A témával foglalkozó igen terjedelmes szakirodalomból tanulmányunk elkészítésekor az alábbiakat használtuk. Az általános összefoglaló művek közül mind külföldön, mind hazánkban mérvadó; Hans Delbrück (2003): *Geschichte der Kriegskunst IV. Die Neuzeit, Vom Kriegswesen der Renaissance bis zu Napoleon* [Az 1920. évi 1. kiadás 1962. évi utánnomása 2000. évi új kiadásának különkiadása]. Nikol Verlagsgesellschaft. Hamburg, vonatkozó fejezete, 374–409. old. A korszak hadművészet-történetének magyar nyelvű összefoglalását – Delbrück szellemiségét követve – lásd: Rázsó Gyula (1974): *Bevezetés*. In. Gottreich László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 9–92. old. Egyes vonásaiban jól használhatónak találtuk Mayer-Csejkovits Károly (1931): *A hadviselés és a hadvezetés történelmi fejlődése* című tanulmányát, amely a Magyar Katonai Szemle 1932. évi 10. számának 1–23. oldalán jelent meg. Elsősorban komplex kultúrtörténeti megközelítése miatt érdemel figyelmet; Eichberg, Henning (1977): *Geometrie als barocke Verhaltensnorm, Fortifikation und Exerzitien*. Zeitschrift für historische Forschung. 1977/1. szám. 17–50. old. A metodizmusról – mint hadtudományi és hadtörténelmi kategóriáról –, valamint a metodizmus vitáiról Nowosadtko már idézett művén túl jó összefoglalást ad Perjés Géza (1988): *Clausewitz és a háború praxeológiája*. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 164–173. old. A 17–18. század fordulójára hadügyéről, a metodizmus vonatkozásában is Perjés Géza életművének két fontos tanulmányára kell felhívni az olvasó figyelmét; Perjés Géza (1961–1962): *A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita I–II*. Századok. 1961/4–5. szám. 507–535. old., Századok. 1962/1–2. szám. 25–45. old., valamint uő (1963): *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715)*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Az egyes hadjáratokra vonatkozóan a szinte átláthatatlanul terjedelmes szakirodalomból a következő műveket használtuk. Kissé elnagyolt hadművelati értékelése mellett is alkalmazható Liddel Hart, Basil Henry (2002): *Stratégia*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 128–146. old. Igen alapos, mind történeti, mind pedig hadművészeti szempontból megbízható értékelést és egyben a korból vett példát nyújt: Markó Árpád (1935): *Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén*. Hadtörténelmi Közlemények. 1935/1–2. szám. 41–62. old., valamint Perjés Géza (1958): *A höchstädti csata (1704. augusztus 13.)*. Hadtörténelmi Közlemények. 1958/3–4. szám. 151–189. old.
26. Delbrück, Hans (2003): i. m. uo.; Perjés Géza (1963): i. m.
27. Markó Árpád (1935): *Herbeville marsall...*

28. A hadügy és a geográfia szoros kapcsolatáról, valamint a katonai szakma földrajzi ismeretrend-szerének fejlődéstörténetéről részletesebben lásd: Mundt, Hans (1934): *Geographie und Strategie. Geographische Zeitschrift*. 1934/1. szám. 1–16. old.; Nagy Miklós Mihály (2001): *Földhöz kötött honvédelem. Kapu*. 2001/11–12. szám. 31–36. old.; uő (2006): *Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó. Budapest.*; uő (2009. b.): *Földrajzi szemlélet és tájhasználat a magyar hadtörténelemben (895–1920)*. In. Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *A Kárpát-medence környezetgazdálkodása, Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai* (Szerencs, 2009. április 3–4.). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola. Nyíregyháza – Szerencs. 381–394. old. A 17–18. század fordulójára hadügyét jellemző térképészetről, valamint földrajzi szemléletről jó összefoglalást ad az 1876-ban indult, hatalmas, a Savoyai Jenő hadvezéri működését bemutató monográfia, szerző feltűntetése nélkül megjelent és a kor hadügyét feldolgozó első, bevezető kötetének – *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Serie – I. Band, Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. Verlag des k. k. Generalstabes. Wien. 1876. – 170–178. oldalán található *Die Kartographie* című fejezete.
29. Rákóczi: Emlékiratai. 392. old.
30. Rákóczi: Emlékiratairól, valamint azok földrajzi, katonaföldrajzi értékeiről részletesen lásd: Köpeczi Béla (1985): *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*. In. uő: *Magyarok és franciák, XIV. Lajostól a francia forradalomig. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest*. 173–228. old.; Nagy Miklós Mihály (2007): *Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből* (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó. Budapest. 229–248. old.
31. Rákóczi: Emlékiratai. 329. old.
32. Ságvári György (2002): *Kuruc regularizálás (1704–1706)*. In. Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése, Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*. Zrínyi Kiadó. Budapest. 189–228. old.
33. Bánlaky József (1941): i. m. 8–10. old. A kor nagyhatalmi erőviszonyairól, valamint a spanyol örökösödési háborúról lásd: Gonda Imre–Niederhauser Emil (1978): *A Habsburgok, Egy európai jelenség* [Második kiadás]. Gondolat. Budapest. 97–103. old.; Hajnal István (1936): *Az újkor története. Magyar Szemle Társaság. Budapest*. 409–501. old.; Chaunu, Pierre (1971): *A klasszikus Európa*. Gondolat. Budapest. 37–97. old.; Kennedy, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 97–111. old.
34. Bánlaky József (1941): i. m. 89–92. old.; Perjés Géza (1958): i. m. 151–173. old.; Markó Árpád (1936): *II. Rákóczi Ferenc hadtervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok*. 1936. évi pótfüzet. 579–597. old.
35. Heckenast Gusztáv (1984): i. m. 346–349. old.; Bánkúti Imre (1975): *A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
36. Rákóczi: Emlékiratai. 339–340. old.
37. Rákóczi: Emlékiratai. 340. old.
38. Rákóczi: Emlékiratai. 339–340. old.; Markó Árpád (1933): *Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények*. 1933. évi kötet. 174–208. old.; Heckenast Gusztáv (1984): i. m. 349–350. old.
39. Rákóczi: Emlékiratai. 338. old.
40. Hornyik János (1868): i. m.; Andrásfalvy Bertalan (1974): i. m.; Szita László (1974): i. m.; Wellmann Imre (1980): *A népesség sorsa a szabadságharc idején*. In. Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): i. m. 33–58. old.
41. Beluszky Pál (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs*. 79–156. old.; Nagy Miklós Mihály (2007a): *A Rákóczi-szabadságharc Magyarországa I–II. Kapu*. 2007/10. szám. 27–31. old., 2007/11–12. szám. 40–43. old.; uő (2009a): *Lomb és víz, A Rákóczi-kori magyar táj. Magyar Szemle*. 2009/9–10. szám. 56–66. old.; Vekkerdi László (2009): *Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században, Járványtörténeti bibliográfiái függelékkel*. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság. Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Akadémiai Kiadó. Budapest. 543 p. + 32 t.
- Ács Zoltán (1984): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 333 p.
- Ács Zoltán (1996): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon [Második, átdolgozott kiadás]. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 200 p. + 4 t.
- Andrásfalvy Bertalan (1974): Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején. In: T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. MTA Pécsi Bizottsága. Pécs. 80–101. old.
- Asztalos Miklós (1934): II. Rákóczi Ferenc és kora. Dante Könyvkiadó. Budapest. 492 p. + 64 t. + 1 térk.
- Bánkúti Imre (1975): A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április). Akadémiai Kiadó. Budapest. 138 p.
- Bánlaky József, doberdói (1941): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizennyolcadik rész, II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701–1714. Grill Károly Kiadványai. Budapest. 888 p. + 24 mell.
- Beluszky Pál (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 274 p.
- Benda Kálmán (1980): Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 141–157. old.
- Chaunu, Pierre (1971): A klasszikus Európa. Gondolat. Budapest. 415 p. + 104 t.
- Clausewitz, Carl von (1961–1962): A háborúról, I–II. Zrínyi Kiadó. Budapest. 2 db.
- Delbrück, Hans (2003): Geschichte der Kriegskunst IV. Die Neuzeit, Vom Kriegswesen der Renaissance bis zu Napoleon [Az 1920. évi 1. kiadás 1962. évi utánnomása 2000. évi új kiadásának különkiadása]. Nikol Verlagsgesellschaft, Hamburg. 640 p.
- Eichberg, Henning (1977): Geometrie als barocke Verhaltensnorm, Fortifikation und Exerzitien. Zeitschrift für historische Forschung. 1977/1. szám. 17–50. old.
- Gonda Imre – Niederhauser Emil (1978): A Habsburgok, Egy európai jelenség [Második kiadás]. Gondolat. Budapest. 363 p. + 32 t.
- Hadrovics László (1942): A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei. Magyar Történettudományi Intézet. Budapest. 42 p.
- Hajnal István (1936): Az újkor története. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 620 p. + 12 t.
- Heckenast Gusztáv (1953): A Rákóczi szabadságharc. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest. 143 p. + 2 t.
- Heckenast Gusztáv (1984): A Rákóczi-szabadságharc. In: Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete I., A honfoglalástól a kiegyezésig. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 337–399. old.
- Hornyik János (1868): A ráczok ellenforradalma 1703–1711. Századok. 1868/8. szám. 530–552. old., 1868/9. szám. 608–632. old., 1868/10. szám. 693–719. old.
- Julier Ferenc (s. d.): Magyar hadvezérek. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest. 472 p.
- Kennedy, Paul (1992): A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000. Akadémiai Kiadó. Budapest. 638 p.
- Köpeczi Béla (1985): II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. In: uő: Magyarok és franciák, XIV. Lajostól a francia forradalomig. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 173–228. old.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1955): II. Rákóczi Ferenc. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. Budapest. 408 p. + 18 t. + 3 térk.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (1976): II. Rákóczi Ferenc. [Második, átdolgozott és bővített kiadás]. Gondolat. Budapest. 534 p. + 84 t.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (szerk.) (2004): Rákóczi tükör I–II. [Második kiadás]. Osiris Kiadó. Budapest. 2 db.
- Koroknai Ákos (1974): Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határörvidéken a XVIII. század elején. Akadémiai Kiadó. Budapest. 216 p. + 1 mell.
- Kosáry Domokos (1951): Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Közoktatásiügyi Kiadó Vállalat. Budapest. 480 p.
- Liddel Hart, Basil Henry (2002): Stratégia. Európa Könyvkiadó. Budapest. 567 p.

- Márki Sándor (1907): II. Rákóczi Ferencz, I–III. kötet. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 3 db.
- Markó Árpád (1933): Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények. 1933. évi kötet. 174–208. old.
- Markó Árpád (1934): II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 448 p. + 12 t. + 7 térk.
- Markó Árpád (1935): Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén. Hadtörténelmi Közlemények. 1935/1–2. szám. 41–62. old.
- Markó Árpád (1936): II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok. 1936/pótfüzet. 579–597. old.
- Markó Árpád (2003): II. Rákóczi Ferenc csatái, Válogatott tanulmányok. Nap Kiadó. Budapest. 368 p.
- Mayer-Csejkovits Károly (1931): A hadviselés és a hadvezetés történelmi fejlődése. Magyar Katonai Szemle. 1932/10. szám. 1–23. old.
- Mundt, Hans (1934): Geographie und Strategie. Geographische Zeitschrift. 1934/1. szám. 1–16. old.
- Nagy Miklós Mihály (2001): Földhöz kötött honvédelem. Kapu. 2001/11–12. szám. 31–36. old.
- Nagy Miklós Mihály (2006): Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó. Budapest. 224. p
- Nagy Miklós Mihály (2007a): A Rákóczi-szabadságharc Magyarországa I–II. Kapu. 2007/10. szám. 27–31. old., 2007/11–12. szám. 40–43. old.
- Nagy Miklós Mihály (2007b): Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó. Budapest. 272 p.
- Nagy Miklós Mihály (2009a): Lomb és víz, A Rákóczi-kori magyar táj. Magyar Szemle. 2009/9–10. szám. 56–66. old.
- Nagy Miklós Mihály (2009b.): Földrajzi szemlélet és tájhasználat a magyar hadtörténelemben (895–1920). In: Frisnyák Sándor–Gál András (szerk.): A Kárpát-medence környezetgazdálkodása, Az V. Tájföldrajzi Konferencia előadásai (Szerencs, 2009. április 3–4.). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola. Nyíregyháza – Szerencs. 381–394. old.
- Nowosadtko, Jutta (2002): Krieg, Gewalt und Ordnung, Einführung in die Militärgeschichte. edition diskord. Tübingen. 300 p.
- Pál Tibor (1991): A szerbek nagy kivándorlása. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 79–89. old.
- Perjés Géza (1958): A höchstädti csata (1704. augusztus 13.). Hadtörténelmi Közlemények. 1958/3–4. szám. 151–189. old.
- Perjés Géza (1961–1962): A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita I–II. Századok. 1961/4–5. szám. 507–535. old., Századok. 1962/1–2. szám. 25–45. old.
- Perjés Géza (1963): Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715). Akadémiai Kiadó. Budapest. 189 p.
- Perjés Géza (1988): Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 261 p.
- Rázsó Gyula (1974): Bevezetés. In: Gottreich László et al. (szerk.): A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 9–92. old.
- Rókay Péter (1991): A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 51–63. old.
- R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel (szerk.) (2004): A Rákóczi-szabadságharc. Osiris Kiadó. Budapest. 812 p.
- Ságvári György (2002): Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Czigány István (szerk.): Az államiség megőrzése, Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Zrínyi Kiadó. Budapest. 189–229. old.
- Szakály Ferenc (1979): Honkeresők (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). Történelmi Szemle. 1979/2. szám. 227–261. old.
- Szakály Ferenc (1991): Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 11–50. old.
- Szerző nélkül (1876): Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Serie–I. Band, Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Verlag des k. k. Generalstabes. Wien. 714 p. + 5 t.

- Szita László (1974): Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején. In. T. Mérey Klára–Péczei László (szerk.): A Rákóczi-kori kutatások újabb eseményei. MTA Pécsi Bizottsága. Pécs. 101–114. old.
- Szita László (1976): Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején, Újabb dokumentumok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dúlásáról. In. uő (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1974–1975, A Baranya megyei Levéltár Évkönyve. Baranya megyei Levéltár. Pécs. 95–120. old.
- Vekerdí László (2009): Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században, Járványtörténeti bibliográfiai függelékkel. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság. Budapest. 94 p.
- Wellmann Imre (1980): A népesség sorsa a szabadságharc idején. In. Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 33–58. old.
- Zombori István (szerk.) (1991): A szerbek Magyarországon. Móra Ferenc Múzeum. Szeged. 216 p.